

Березюк О.С.,Царьова Ю. Народний календар Полісся – активний засіб формування полікультурної компетентності особистості //Тенденції модернізації національних освітніх систем: збірник наукових праць / за ред. О.С. Березюк, О.М. Власенко. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – 158 с.

*О. С. Березюк,
канд. пед. наук, професор
Юлія Царьова,
студентка ННІ філології та журналістики
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)*

НАРОДНИЙ КАЛЕНДАР ПОЛІССЯ – АКТИВНИЙ ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Метою даної статті є описання тих особливостей народного календаря Полісся, які є активним засобом формування полікультурної компетентності. Термін народний календар використовується для окреслення «історично утвореної системи поділу, рахунку і регламентації річного часу, що організовує обрядовий цикл, побутову і господарчу практику, в значній мірі також вірування і існування фольклору» [4, с. 442]. Отже, за ствердженням Толстої народний календар складає вагомую частину фольклору, або й може бути визнаний «ядром традиційної культури» [5, с. 9]. Вивчення народного календаря є одним з важливіших завдань, які стоять перед дослідниками поліської культури.

Полісся поділяється на три територіальні групи: лівобережне, центральне і західне, а також має дві етнографічні групи. Населення середньої течії Десни іноді називають литвинами, що в давнину означало належність їх до Литовської держави. Литвинами також називають поліщуків Білорусі. Поліщуки-українці — це переважно населення, що живе на північ від Любомля, Ковеля, Луцька, Рівного до кордону з Білоруссю. На Поліссі збереглися дуже архаїчні культурно-побутові риси, успадковані ще від племен древлян та сіверян.

Відомо, що населення Полісся складають представники різних етносів. Зокрема, його етнографічну особливість репрезентувала у минулому традиційна культура сільського населення, тоді як міста на території регіону були загалом поліетнічними. Посилення зв'язків села з містом у ході історичного розвитку відповідно позначилося і на культурі та побуті сільського населення, особливо в останні десятиріччя ХІХ і поч. ХХ ст.

Поліський фольклор описаний багатьма дослідниками, такими як О. Кольберг, П. Чубинський, Р. Зенькевич, І. Бесараба, М. Янчук, М. Сакович, М. Довнар-Запольський, Л. Українка, В. Бойтик, Ф. Климчук, В. Давидюк, І. Денисюк та інші.

Під поняттям «полікультурна компетентність» розуміється: інтеграція відповідних знань і вмінь, необхідних для ефективної життєдіяльності в полікультурному середовищі, гуманістичних цінностей, що визначають якість життя в полікультурному соціумі, мотивацію до полікультурної взаємодії та вміння розв'язувати міжкультурні проблеми (А. Хупсарокова) [7]. Теоретичні підвалини формування полікультурної компетентності знаходять своє відображення у дослідженнях В. Болгаріної, О. Гуренко, Г. Дмитрієва, І. Лощенової та ін. Але проблема народного календаря Полісся, як активного засобу формування полікультурної компетентності мало вивчена і є доволі актуальною.

Спочатку слід розглянути поняття «народний календар».

Народний календар — це система історично обумовлених дат, подій, спостережень за навколишньою дійсністю, народних свят, інших урочистостей, які в певній послідовності відзначаються протягом року.

Традиції, звичаї та обряди, які супроводжують знаменні дати, свята та інші урочистості народного календаря, передбачають різні види діяльності, зокрема трудової, стиль поведінки, способи харчування, гармонійний зв'язок між природою і людиною.

Народний календар поділяється на 4 цикли: зимній, весняний, літній і осінній. Особливе значення серед ритуальних дійств поліщуків мав початок нового року, що колись припадав на весну, згодом був перенесений на зиму - на дні "повороту сонця на літо", а в наш час приурочений до Різдва Христового та зимових свят. Головні обряди зимових свят - обходи дворів на Різдво (колядування) і на Василя (щедрування). СENS обрядів полягав у магичному заклинанні добра на весь наступний рік за допомогою "дідів-предків", що їх уособлювали колядники. Колядний обряд, зокрема, є прямим відображенням прибуття духів предків та їх ритуального годування - "задобрювання". Це стосується і інших обхідних ритуалів, наприклад, "водіння Куста". Побаження добробуту господареві та його сім'ї є характерною рисою зимових пісень. В окремих регіонах Полісся (Київське, Чернігівське, окремі села на Рівненщині) під Новий рік хлопці водили по хатах веселу й водночас страшнувату "Козу" ("Коза" ляпала дерев'яною щелепою, лякаючи дітей) з виставою про її "смерть і воскресіння".

На відміну від весняно-літніх свят, що зберегли виразний відгомін язичницького світосприйняття, сучасний зимовий святковий цикл значною мірою християнізований: часи європейського ренесансу і бароко збагатили колядки розповідями про народження Христа та інші біблійні події з канонічних й апокрифічних Євангелій.

Традиційні поліські колядки зазвичай одноголосно-гетерофонні, виконуються, як правило, під вікнами у закличній манері - щоб господареві було добре чути побажання колядників. Дівочі й парубоцькі громади колядували окремо, нерідко у супроводі скрипки.

Сьогодні мелодії періоду зимових свят утворюють конгломерат стилістично різноманітних творів - від примітивних напівдекламаційних

дитячих щедрівок до багатоголосих мішаних хорів, позначених впливом церковної культури .

Відомо, що в давнину початок року припадав на весну. Сліди цього й досі проглядаються у календарних обрядах поліщуків: весна сприймається ними як початок нового хліборобсько-господарського циклу. Прихід весни на Поліссі супроводжують архаїчні ритуали, яких вже майже не зустрічаємо на інших українських територіях. Так, на Пінщині ранньої весни - "ек ще но сніг ізлізе" - всім селом "гонили зиму": стукотіли кийками об паркани, викидали непотріб (деркачі, стоптані постолі) на річку, щоб плив за водою до іншого світу, куди випроваджувалася "Зима", гукали й співали: "Іди, Зима, под піч! А ти, Весно, да на покутте!.."

Ще й сьогодні поліщуки вважають, що весна не наступить, якщо жінки не закличуть її голосним співом-криком на відкритому повітрі, звертаючись до одного з таємничих язичницьких повелителів природи з проханням відімкнути літо і випустити на землю тепло: "Володар-Володар! Одчиняй ворота!". Давні люди уявляли, що літо та тепло зачинені за високими ворітьми там, де живуть всевладні духи предків. Закликати весну могли лише дівчата тільки їхні молоді дзвінкі голоси могли долинути до грізного повелителя...

Веснянки-заклички найбільшою мірою виявляють специфіку давніх співочих ритуалів: це наспіви з 3-4-х тонів, виконувані на межі крику - колишні язичницькі формули-заклинання. Жіночі голоси прагнуть злитися до унісону, подекуди розгалужуючись на терпкі незвичні співзвуччя, використовуються особливі виконавські прийоми - так зване "гукання". Виконання закличок завжди пов'язане з певним місцем (узвишся, звідки голос лунав якнайдалі), часом (розтавання снігу, льодохід) та ритуальними діями (підкидання обрядового печива-"пташок"). Етнологи інтерпретують їх як запрошення предків - опікунів господарства, що супроводжується їх ритуальним годуванням - для щасливого проходження через один із кризових етапів у житті природи. Інша група весняних наспівів - хороводи. Їх найважливіший структурний компонент, якого немає у закличках, - певним способом організований рух. Сьогодні є достатньо відомостей, які підтверджують, що певні способи руху (наприклад, хороводи) мають магічну спрямованість - це дії продукуючого типу, спрямовані на підсилення росту культурних рослин. Згодом до ритуальних веснянок долучились ігрові та ліричні часом на одну мелодію. Це розширило можливості використання цих обрядових співанок.

Літній цикл, як і весняний, вщент заповнений хліборобськими турботами, доглядами за посівами. 21 травня відзначали день Івана Богослова. В народі з цього приводу казали: "Хто не посіяв до Івана Богослова, той не вартий доброго слова".

З-поміж урочистостей літнього циклу важливими є Зелені свята. Вони не мають точно визначеної дати, а випадають через сім тижнів після Великодня. У церковних календарях вони обмежені двома днями – неділею і

наступним понеділком.

Давнім і найбільш емоційним літнім торжеством є купальське свято, або Івана Купала, яке з незначними змінами зберіглося до нашого часу, особливо на Волині і Поділлі. Тут в період підготовки до святкування, дівчата збирають польові квіти і пахучі трави, плетуть вінки. Хлопці дбають про купальське деревце, соломку і дрова для вогника. Основна урочистість починається з ушанування деревця, на якому запалювали берестяні, чи воскові свічки. Дівчата урочисто співають купальські пісні. Парубки розпалюють багаття, яке підтримують протягом усієї ночі. Влаштовувалася громадська вечеря. Потім стрибали через вогонь – поодиночі чи парами. Фіналом свята було ворожіння на вінках. Один вінок загадували на себе, другий – на хлопця. Якщо вінки сходилися до пари, то дівчині судилося бути у парі зі своїм нареченим.

Головними моментами осіннього циклу були звичаї, приурочені до завершення збору врожаю, чи повернення худоби з літніх пасовищ – полонин (у Карпатах). У них, як і в попередніх циклах, фрагментарно відображена головна турбота – забезпечення родючості полів, плодючості худоби, продовження людського роду. А це є основною ідеєю осіннього обрядового циклу. Його сьогоднішні рамки охоплюють період від перших серпневих днів (день пророка Іллі) до свята святого Пилипа (27 листопада), після якого настає зимовий піст – Пилипівка, яка триває аж до Різдва.

Одним з важливих осінніх свят день пам'яті мучеників Маккавеїв – у народі його називають Маковія. Жінки і діти йдуть до лісу, на луки збирати квіти і трави. Перев'язують їх житнім чи пшеничним вінком, стромляють головку маку. Цей своєрідний букет перев'язували кольоровими нитками чи стрічками. З цими “маковейчиками” йшли до церкви. В багатьох місцевостях відбувалося посвячення криниць.

Другим важливим святом був день Преображення Господнього. Його називали Спасом (19 серпня). В цей день святили яблука і груші, які заборонялося їсти поки вони не будуть освячені. Гуцули крім фруктів приносять до церкви воду в глечиках і калачики. Виходячи з церкви люди обмінювалися освяченими дарами. Кожний обдарований повинен був з'їсти бодай шматочок свяченого яблука, закусити калачиком і запити свяченою водою. На Слобожанщині пекли пироги з яблуками і мастили їх медом.

Завершувалося осіннє обрядове коло перед різдвяним постом, званим Пилипівкою. 27 листопада влаштовували заговіни, або, як кажуть у Галичині, “запусти”. Ходять в гості до родичів, кумів, сусідів.

Таким чином, кожний цикл народного календаря Полісся формує в особистості культурні цінності: традиції, звичаї, обряди та шанування їх, також створює чітке уявлення про жителів цієї території, їхні погляди на життя, побут і світогляд. Народний календар складає вагомий частину фольклору, тобто є важливим компонентом. Згідно з археологічними даними, Полісся ще до V—VI ст. н. е. було зоною взаємодії слов'янської і балтійської культур, орієнтовна межа між якими проходила по

лінії Ясельда — Прип'ять — Горинь (за рядом лінгвістичних даних такий поділ зберігся аж до ХІХ—ХХ ст.). Полісся з давніх-давен було зоною творення праслов'янської культури, територією міжетнічних контактів слов'ян із балтами. У час формування й розвитку східнослов'янських ранньофеодальних об'єднань цей край був контактною зоною дреговичів, волинян, радимичів, деревлян, частково полян, сіверян, а також західнобалтських союзів ятвягів, одне з племен якого, за свідченням давніх польських джерел, мало слов'янізовану назву *rolexiani* («полексяни»). У ХІІ—ХІІІ століттях землі Полісся були поділені між кількома великими князівствами: Київським, Чернігово-Сіверським, Володимиро-Волинським (пізніше — Галицько-Волинським).

З цього зробимо висновок, люди які живуть в даний час на території Полісся, мають деякі обряди, звичаї і традиції та погляди запозичені з інших етносів. Народні традиції, звичаї об'єднують минуле і майбутнє народу, старші й молодші покоління інтегрують людей у високорозвинену сучасну націю.

Література

1. Березюк О. С. Етнопедагогіка: навчально-методичний посібник. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013.

2. Бисикало С. К., Борщевський Ф. М. Український фольклор: критичні матеріали. – К. 1978.

3. Ковальчук Н. Обрядовість осіннього циклу на Рівненському Поліссі / Н. Ковальчук // Народна творчість та етнографія. – 2006. – № 5.

4. Толстая С.М., Календарь Народный//Славянские древности. Этнолингвистический словарь. Т.2 – М.: Международные отношения. – С.442-446.

5. Толстая С.М., Полесский народный календарь. – М.: Индрик, 2005. – 600 с.

6. http://vyhovna-robota.blogspot.com/2010/07/blog-post_8062.html

7. http://info library.com/content/2314_Zelenska_O_M_Zasobi_formyvannya_polikyltyrnoi_kompetentnosti_kyrsantiv_na_zanyattyah_iz_vivchennya